

Fejér megye etnikai és vallási viszonyai a XVIII. századi országos források tükrében

A megye az oszmán hódítás előtt

Fejér megye területe a középkorban nagyobb kiterjedésű volt a mainál¹, beletartozott a Duna-Tisza közének egy része, valamint a Csepel-sziget is². Ennek a területi felosztásnak vetett véget az oszmán foglalás. Kubinyi András számításai szerint a megye lakossága a XV. század végén 29 565–33 595 fő között változott, népsűrűsége pedig 7,2–8,1 fő/km² lehetett.³

A megyét a középkorban É-D irányban a Buda-Eszék hadiút, valamint a Bécs felől vezető Győrt Székesfehérváron át Földvárrel összekötő út szelte keresztül. Fehérváron keresztül haladt ÉK-DNy irányba az Esztergomból a Balaton északi partján a délvidék felé futó fontosabb útvonal, ebbe kapcsolódott bele a Budáról ugyanebbe az irányba tartó út is. Egy nagyobb belföldi út haladt a Sárvíz partján Fehérvártól kiindulva Tolna megye szívébe, és még két másik ilyen út szelte át a megyét. Az egyik Tétény környékéről kiindulva csatlakozott a fehérvár-zákányi úthoz, illetve a másik Fehérvártól kiindulva a Balaton déli partja felé vezetett.⁴ Fejér megye úthálózata jóval ritkább volt, mint a Dunántúl nyugati, illetve déli megyéié. Ennek okaként valószínűsíthető, hogy a megye jelentős területe, főként a Sár-folyó mentén mocsaras volt, éppen ezért a délnyugati részen nehezebben volt járható. Másik ok a kereskedelmi gócpontok, vagyis a városok alacsonyabb számában jelölhető meg.

A hódoltság alatt

A megye területének nagy része Székesfehérvár elfoglalásával (1543) került a hódítók kezére, de teljes egészében sosem tudták a birodalom részévé tenni. A vármegye tisztikara 1543-ban először Veszprémbe, majd a Felvidékre tette át a székhelyét és a vármegyét képtelen fenntartva többször ülésezett együtt Pest megyével.⁵ A megye délkeleti csücske a kis alapterületű szekszárdi szandzsák része lett, a délnyugati és nyugati részek a simontornyai szandzsákbégséghez tartoztak, a középső és keleti terület a székesfehérvári szandzsákbégség parancsaira hallgatott, és végül a megye északi része, ami magyar területnek számított, Veszprém elfoglalásáig (1552)⁶ részben Veszprém megyéhez, részben Komárom megyéhez tartozott közigazgatásilag. Mivel itt sem volt pontosan rögzített határvonal, az erőviszonyok szabták meg a települések hovatartozását és adóztatását, ráadásul – ismert okokból – Palota várának elestéig (1593) a megye nagy része, sőt egészen Faddig a Tolna megyében fekvő települések egy része is, kivették szerepüket a kettős adóztatás terheiből is.⁷ A megye területén élő hódoltság kori népesség számára az adatok szórványossága miatt nem tudunk következtetést levonni. Természetesen mind török részről, mind magyar részről készültek adóztatással kapcsolatos összeírások. A simontornyai szandzsákra vonatkozóakat Dávid Géza dolgozta fel.⁸ Fennmaradtak összeírások a székesfehérvári szandzsákról, valamint eddig nyomtatásban a szekszárdi szandzsák dzsijje defterei⁹ közül egy jelent meg és

¹ A jelenlegi megyehatárt 1950-ben alakították ki.

² Győrffy György szerint az Árpád-kori nevén Nagy-szigetnek nevezett Csepel-sziget, a XIII. századtól önálló ispánságot alkotott, ékszerűen benyúlva Fejér megye területébe. *Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. II. Bp. 1987. 321. old.*

³ *Kubinyi András: A magyar királyság népessége a XV. század végén. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (896–1995), Bp. 1997. 109. old.*

⁴ A terület úthálózatának sűrűségére vonatkozóan csak a XII–XV. századi okleveles anyagok feldolgozására, tehát mintegy száz évvel korábbi adatokra támaszkodhatunk. *Glaser Lajos: A Dunántúl középkori úthálózata. Századok, 1929–30, 244–285. old. térkép melléklet.*

⁵ *Föglein Antal: A vármegyei jegyzőkönyv. Levéltári Közlemények, 1938. 154. old.*

⁶ Dávid Géza kutatásai szerint rövid ideig fennállt a veszprémi szandzsák is, aminek területét az újonnan elfoglalt Veszprém környékéből, valamint a simontornyai és székesfehérvári szandzsákok területéből hasították ki. A szandzsák 1552-től kb. 6 éven keresztül létezett. *Dávid Géza: A veszprémi szandzsák. Keletkutatás, 1992/2. 27–36. old. Veszprém 1566–1593 között magyar kézen volt és Fejér megye területén is gyakorolta az adóztatást.*

⁷ *Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban, Bp. 1981. Id. térkép. 105. 1559-ben a palotai kapitány Thury György és még 17 legénye osztozott Fejér és Tolna megye 68 faluján illetve részbirtokán. *Takáts Sándor: Régi magyar kapitányok és generálisok. Bp. é. n. 77–88. old.**

⁸ *Dávid Géza: A simontornyai szandzsák a XVI. században. Bp. 1982.*

⁹ *Velics Antal-Kammerer Ernő: Magyarországi kincstári defterek 1543–1635. I. Bp. 1886. 246. old.*

van adatunk a budai náhije¹⁰ területéről is. A magyar adóztatással kapcsolatos források szempontjából sem mondhatjuk magunkat sokkal szerencsésebbnek, mivel ahogy arra Szakály Ferenc rámutatott, Fejér megye volt az egyetlen, amely minden kamarai elszámolásból hiányzott, pedig véleménye szerint nem feküdt nehezebben megközelíthető helyen, mint például Baranya megye.¹¹ A területet adóztató Várpalota vártartományának összeírásait is forráskritikával kell kezelnünk attól függően kinek a számára készültek.¹²

A megye falvainak nagy része a 15 éves háború (1593–1606) folyamán pusztult el, a Komáromhoz tartozó északi részen 58%-kal, a simontornyai szandzsákhhoz tartozó délnyugati területeken 67%-kal esett vissza a települések száma, a székesfehérvári és szekszárdi szandzsákhhoz tartozó részekről nincsenek feldolgozott adataink.¹³ Az 1630-as években az elpusztult, vagy elmenekült lakosság helyét a „rác” gyűjtőnévvel illetett délszláv eredetű népesség foglalta el, letelepítésük az egész XVII. század folyamán folyt a megyében.¹⁴

A lakosságot a felszabadító háború mozdította ki ismét helyéről. 1685-ben az Érsekújvár–Vác–Pest vonal visszafoglalása után a Werlein István János által vezetett Kamarai Adminisztráció 1685-ben összeíratta Fejér megye területén a falvakat és pusztákat a Budai és a rác kerületben¹⁵, Csókakövi várbirtokát és a Székesfehérvári kerület helységeit.¹⁶ Összesen 65 helységet írtak össze: ebből 29 pusztá volt, 26 lakott településen 569 lakott és 726 lakatlan házat találtak. A fennmaradó 10 faluban csak 416 lakatlan házat tudtak összeírni. A lakosság számát Nagy Lajos 3000 főre becsülte, a menekülteket az elhagyott házak alapján több mint 6000-re.¹⁷ Mivel ez az összeírás is adózási célból készült, az adatokat óvatosan kell kezelnünk, hiszen az összeírók hírére ugyanúgy vándorbotot fogtak az emberek, mint a katonaságra. Az első, a megye teljes területére kiterjedő összeírásra 1696-ban került sor, de ez sem tükrözi a teljes valóságot, dicélis összeírásként ugyanaz mondható el róla, mint a korábbiakról. Ekkor 48¹⁸ lakott települést írtak össze, 1459 paraszteszáddal¹⁹, Nagy Lajos számításai szerint kb. 8000 fős lakosságról beszélhetünk ekkor. Az általa a középkor végén kb. 40 000 főre becsült Fejér megyei jobbágy-lakosságnak a XVIII. századra szerinte a negyötöd része, a természetes szaporulattól eltekintve, elpusztult, vagy elvándorolt.²⁰

A népességpusztulás mértéke és a XVIII. századi népesezési tendenciák

A megyében az 1696–1720 közötti adóösszeírások névanyagának összehasonlításával végzett vizsgálatából Nagy Lajos azt állapította meg, hogy 36 összehasonlított helység közül 15-ben az összeírtak 70–80%-a, 7-ben 60–70%-a, 9-ben 50–60%-a és 5 településen 30–50%-a élt tovább.²¹ A népesség önkéntes betelepődése, illetve szervezett telepítése már a század elején megindult, a németek betelepítésé-

¹⁰ 1559-ben és 1581-ben a budai náhije területén a Duna melletti helységeket írták össze. Uo. 123. old.

¹¹ Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban, Bp. 1981. 89. old.

¹² U. o. 104. old.

¹³ Szakály Ferenc: Magyar intézmények a török hódoltságban, Bp. 1997. 152–153. old.

¹⁴ Nagy Lajos: Adatok a Fejér megyei jobbágytörténetéhez (1543–1768). In: Fitz Jenő (szerk.) Alba Regia I. Székesfehérvár 1960. 80–81. old.

¹⁵ A Duna mellé telepített naszádos katonai szolgálatot ellátó délszlávok, főként szerbek által lakott terület.

¹⁶ MOL, U. et C. 10.2. Az összeírás a megye területének nagy részét lefedte, a Buda környéki területek kivételével.

¹⁷ Nagy L. i. m. 84. old.

¹⁸ Felhő Ibolya (szerk.): Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia Korában. I. köt. Dunántúl, Bp. 1970. 98–115. old. Felhő Ibolyánál 49 szerepel. MOL, Conscriptioes portarum, 1696. évi összeírás.

¹⁹ 833 jobbágy-, 124 zsellér- és 502 egyéb család

²⁰ Mint korábban láthattuk Kubinyi András a középkori népesség számát óvatosabban határozta meg, és a Csepel-sziget területét is alapul vette számításainál, így az akkori lakosságot 29–33 000 közé tette. Számításai egy jóval kisebb becslési adatból indulnak ki, mint ami Szabó István nevéhez fűződik. Szabó István: A magyarság életrajza. Bp. é.n. 49–51. old. Ezért a pusztulás mértékének megbecslésénél Nagy Lajos adatait fogadtuk el. Nagy L. i. m. 87. old.

²¹ Nagy Lajos i. m. 87. old. Nagy Lajos tanulmányában nem tér ki módszerének ismertetésére, ezért a fenti adatokat egyenlőre, az összehasonlító vizsgálatok elvégzéséig, fenntartással kell kezelnünk. Ahogy Dávid Zoltán is kiemelte az 1715–20-as adóösszeírás Acsády által közölt forráskiadásának kritikája kapcsán, a forrásokban szereplő névazonosság, korántsem takarhatja ugyanazt a személyt, vagy családot és egyéb községi történelmi forrásokkal is össze kell vetni. Dávid Zoltán: Az 1715–20-as összeírás. 145–199. old. In Kovácsics József (szerk.): A történelmi statisztika forrásai, Bp., 1957.

ről 1701-ből van az első adat²², ez a folyamat természetesen a szatmári békekötés után lendült fel ismét, de igazából nagyobb számú megjelenésük a megyében az 1740-es évek után következett be. A szlovák lakosság betelepítése is jellemzően csak az 1740-es évek második felétől kezdődött és általában a tovább költöző, vagy a pestis miatt kihalt rác családok helyére telepítették le őket a földesurak.²³ A rác települések főként a Duna mellett feküdtek jellemzően magánföldesúri birtokokon. A magyar lakosság megszállítása is zajlott 1713-tól, főként a felszabadító háborúk idején pusztán maradt falvakba.²⁴ A lakott falvak száma 1685-től az 1768-as úrbérrendezésig 26-ról 73-ra emelkedett, és a lakosság száma az 1784–87-es népszámlálás idejére pedig 115 471-re nőtt²⁵. Vagyis Fejér megye népessége is több mint a duplájára nőtt, ugyanúgy ahogy az ország összlakossága is az 1720–1787 közötti periódusban.

XVIII. századi források

Sok helyen olvashatunk idézeteket az egykorú átutazók kiadott leveleiből, útinaplóiból, amelyek több napi járóföldön csak pusztaságokat említenek.²⁶ A Dunántúlon keresztül utazók, vagy a dunai vízi utat, vagy a Duna mentén futó országutat használták, így Fejér megyével kapcsolatos információval ezek nem szolgáltak számunkra. A másik használt útvonal a Buda–Székesfehérvár–Veszprémi volt, amely a megye északi részén haladt át, ahol a települések sűrűbben követték egymást.

1715-ben Sír Simon Clement Budától Légradig utazott, Tárnokra érve feljegyezte, hogy szlovákok és rácok lakták, akik földbe vájt házakban éltek, aminek csak a teteje volt a föld felszínén. Véleménye szerint éppoly nyomorúságosan voltak öltözve, ahogy laktak, mégis gazdagságban és bőségben teltek napjaik.²⁷ A következő település amiről megemlékezett Juró²⁸ volt, magyar lakossággal, akik rőzse kunyhóban éltek. A vendégeket a paraszt család szalmán szállásolta el. A következő napon Székesfehérvárig 3–4 szegény falun haladt át, amiről sajnos nem jegyzett fel semmit Clement. Székesfehérvárról is csak annyit említett meg, hogy egy ingovány közepén fekszik két nagy külvárossal és szegényes házzal mindkét városrész végén.

Az utazóknak a megyében élő népességgel és életkörülményeikkel kapcsolatos megfigyeléseik igen szórványosak, ezért csak adalékként szolgálhattak a korszak egész országára kiterjedő igénytel készített összeírásaihoz és országleírásaihoz.²⁹ Mégis mivel a tárgyalt korszakunk elejéről kevés fennmaradt forrással rendelkezünk, fontosnak éreztük legalább utalás szinten említést tenni adataikról a leíró források mellé.

Országos források

A tanulmányban az 1715-ös,³⁰ valamint 1720-as³¹ adóösszeírások, Bél Mátyás országleírása³², az 1768-as úrbéri tabellák³³, a Lexicon Locorum³⁴, az 1784–1787-es népszámlálás, továbbá Korabinszky

²² Bodajk 1701, *Nagy L.* i. m. 88. old.

²³ Sósút, Tárnok, Bicske, Adony, Kuti

²⁴ *Nagy L.* i. m. 89. old.

²⁵ *Danyi Dezső–Dávid Zoltán* (szerk.): Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787), Bp. 1960. 31. old.

²⁶ Legtöbbet Mary Wortley Montague 1717. januári utazásáról írt levelét idézik a szakirodalomban. Angol és skót utazók a régi Magyarországon (1542–1737). Válogatta, fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: *Gömöri György*, Bp., 1994. 105–109. old.

²⁷ Uo. 99–100. old.

²⁸ Gömöri a települést tévesen Kajászóval, vagy Sukoróval azonosítja. Szerintünk a nevezett település Gyúronak, a Tárnok melletti szomszédos településnek felel meg Székesfehérvár irányában. Kajászón ekkor nemesi közbirtokosok éltek, Sukoró pedig a Budától való távolság és a napló szerint meg tett út időtartama miatt zárható ki. Uo. 100. old.

²⁹ 1737-ben Richard Pococke szintén Székesfehérvárról jegyezte fel, hogy levegője rossz a mocsaras vidék miatt. Őt leginkább a város török előtti és utáni építészeti emlékei érdekelték. A francia jezsuita szerzetes, Francios Xavier de Feller, 1766-ban csak a szép jezsuita templomot és rendházat tartotta említésre méltónak a városban. *G. Györfly Katalin*: Kultúra és életforma a XVIII. századi Magyarországon. Idegen utazók megfigyelései. Bp. 1991. 72. old.

³⁰ Az 1715. évi országos összeírás, DVD-rom. A Magyar Országos Levéltár és az Arcanum Kft. forráskiadványa, 2004.

³¹ Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában, 1720–21. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Folyam XII., Bp. 1896.

³² A Fejér megyéről készült feljegyzések, nem jelentek meg nyomtatott formában. Fordítása megjelent: *Bél Mátyás*: Notitia Hungariae novae historico-geographia, Fejér vármegye leírása. In.: *Farkas Gábor* (szerk.): Fejér megyei történeti évkönyv 11. Székesfehérvár 1977. 83–117. old.

³³ *Felhő Ibolya* (szerk.): Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia Korában. I. köt. Dunántúl, Bp. 1970., 98–115. old.

³⁴ Lexicon Locorum Regni Hungariae Populosorum anno 1773 officiose confectum, Bp. 1920.

János Mátyás történeti földrajzi lexikona és Vályi András országleírásának adatai kerültek összevetésre³⁵. Időben a legkorábbi az 1715. évi majd az 1720-ban megismételt adóösszeírás, mivel csak az adózófejtökre terjedt ki ezért a népesség csak egy szűk rétegét foglalta magában. Az összeírásokat kísérő szöveges részek fontos részletekkel szolgálhatnak a kutatóknak, főként a gazdaságtörténet területén.

Fejér megye³⁶ esetében, annak két járásában, az 1715-ös összeírás 47 településre terjedt ki és 1766 adózó családfőt írtak össze a Nógrád megyei összeíró biztosok³⁷, 1720-ban³⁸ 52 településen 1619 adózót vettek számba, Székesfehérvár szabad királyi város kivételével.³⁹ Az 1715-ös összeírás szöveges része csak gazdasági adatokat foglalt magában, ellenben az 1720. évben négy településről, néhány a benépesítésre vonatkozó, történeti adatot is meg tudhatunk.⁴⁰ Az Acsády Ignác és munkatársai által végzett, a nevek hangzása alapján tett, etnikai besorolásról Dávid Zoltán bebizonyította, hogy teljesen hibás eredményekhez és arányokhoz vezetett.⁴¹ Így ez a két forrásunk a megye nemzetiségi viszonyaira vonatkozó kutatásához csak korlátozottan felhasználható, illetve más jellegű forrásokkal való összevetésük nélkülözhetetlen további kiaknázásukhoz.

Az országos kimutatások, főként országleírások adatainak összevetése szükségesnek tűnt a megye népességének etnikai és vallási hovatartozásában a XVIII. század folyamán bekövetkező változások felvázolása tekintetében.⁴² Ez a törekvés azonban nem csak válaszokat adott, hanem újabb kérdéseket is felvetett ezeknek a kútfőknek a megbízhatóságát, forrásértékét illetően. A feldolgozás és a szintézis kialakításának legfőbb nehézsége a források eltérő jellegéből fakadt, értékelésüknél a keletkezésük körülményeinek ismerete az egyik meghatározó pontot jelentette. A század elei adóösszeírásoknál már utaltunk rá, hogy csak az adózó népesség igen kis részét foglalták magukba és számos kutató feltárta már az állami adózási céllal készített kimutatások hiányosságait.⁴³ Ami egyrésztől fakadt a lakosság és a földesúr, ez esetben egyező érdekből, hogy csökkentsék a jobbágyságra eső állami adóterhet, másrészt, mint láttuk, a más megyéből érkező összeírók helyismeretének hiányából, illetve az összeírási rendeltetés értelmelési módjából, főként az 1715-ös conscriptio esetében.

Az országleírások közül első a sorban Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae historico-geographica” című munkája, amelyben megyenként gyűjtötték össze az adatokat Bél és munkatársai a század első harmadában. Ez egyrészt jelentett személyes adatgyűjtést, de a vármegyei hatóságok útján való adatkérés is. Annak ellenére, hogy Bél kutatása a központi hatóságok és az udvar támogatását élvezte, ami abban is megnyilvánult, hogy a megyei hatóságokat utasították a segítségnyújtásra, a nemesség részéről ellenzés kísérete ezt a tevékenységet. Ez utóbbit a kutatás eddig főként Bélnek az evangélikus felekezethez való tartozásával magyarázta.

Az első fejezetben általánosságban a természetföldrajzi, a népességről és a megyei hatóságokról szóló ismereteket összegezte, a másodikban pedig járásonként a településekről beszerzett információkat tárta az olvasó elé, rendszerezett formában.⁴⁴ Fejér megye esetében a lakosság jellemzésénél a ma-

³⁵ *Móra Magda*: Fejér megye népessége II. József korában. In.: *Farkas Gábor* (szerk.): *Fejér megyei történeti évkönyv (FMTÉ) 5*. Székesfehérvár 1971. 303–323. old., *Johann Mathias Korabinszky*: *Geographisch-historisches und Produkten lexicon von Ungarn...*, Pressburg, 1786.; *Vályi András*: *Magyar országnak leírása*, I–III., Hasonmás kiadás, Somorja 2003.

³⁶ 1693-ban a megye szervezet visszaállításakor két járást hoztak létre: a megye északi részét Alsójárásnak, déli részét Felsőjárásnak nevezték, ez a két járás rövidesen a Vértesaljai és Sármelléki nevet kapta. Az 1767. dec. közgyűlés megváltoztatja a felosztást kelet-nyugati irányban Bicskei-, Csákvári-és Sármelléki járást hozták létre, ez a felosztás maradt a XVIII. század folyamán. Pesty Frigyes helységnévtára, Fejér megye. Bevezetőt írta *Párniczky Józsefné*. In.: *Farkas Gábor* (szerk.) FMTÉ 11., Székesfehérvár, 1977. 164. old.

³⁷ Magyarország népessége... 14. old.

³⁸ Uo. 47. old.

³⁹ Az összeírások háttérét részletesen ismerteti: *Dávid Z.* i. m. 146–152. old.

⁴⁰ Pázmánd 1715 óta, Cece 1719-ben és 1720-ban-, Vajta 1720-ban települt, Tárnokról 1717-ben a svábok elköltöztek, 1720-ban új lakosok jöttek. Magyarország népessége... 326. old.

⁴¹ *Dávid Z.* i. m. 156–157. old.

⁴² A források ilyen jellegű összevetéséhez az ötletet Bán Péter Baranya megyével kapcsolatos hasonló jellegű tanulmánya adta. *Bán Péter*: Baranya vármegye etnikai és vallási képeinek alakulása a Mária Terézia-kori úrbérendezést követően. *Baranyai Levéltári füzetek* 160. Pécs, 1995. Különnyomat a Baranyai Történetírás 1992–1995 c. kötetéből. 283–317. old.

⁴³ *Dávid Z.* i. m. 174–175. old.; *L. Gál Éva*: *Az óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt 1659–1766*, Bp. 1988. 21. old.

⁴⁴ *Bél Mátyás* i. m.

gyarokról javarészt külső tulajdonságaik alapján adott leírást, illetve a folyamatos harcok miatt komor-nak és keménynek jellemezte őket. A betelepült lakosságnál a németekről feljegyezte, hogy nem azonos eredetűek, a német csapatokból maradtak itt, vagy nem rég költöztek az országba a sváb és a frank tartományból, akik megtartották hazai szokásaikat. A szláv lakosságot szorgalmasnak mutatta be, akik könnyebben szoknak meg a németeknél, és sok földesúr emiatt szívesen látta őket. Ez utóbbi azért érdekes, mert Bél 38 település esetében jegyezte fel az ott élő nemzetiségeket, ezek közül csak hét településen írt tót⁴⁵, vagyis szlovák etnikumról, míg hét helységeben szerb, vagy rác⁴⁶ lakosságról.⁴⁷ A könnyebb alkalmazkodó készséggel inkább a szlovák jobbágyokat szokták a korabeli forrásokban jellemezni. Ezzel szemben a délszláv etnikum tekintetében inkább azt olvashattuk, hogy nem szeretnek földet művelni, megmaradásuk bizonytalan.⁴⁸

A következő forrás csoport az 1768-ban készített úrbéri tabellák és urbáriumok, amelyeket a rendelet szerint az illető helység anyanyelvén kellett elkészíteni, illetve kiadni.⁴⁹ Az úrbérendezés Fejér megye mind a 73 településén 1768 áprilisában lezajlott, Győry Ferenc királyi biztos vezetésével.⁵⁰ De a kiadott urbáriumok nyelve nem tükrözi minden esetben az ott élő népesség etnikai hovatartozását. Igaz ez a tisztán egy nemzetiségű falvak esetében is: összesen nyolc német nyelvű urbáriumot adtak ki, kimaradtak a német települések közül két község⁵¹, amelyek magyar nyelven kapták meg a dokumentumokat. Ugyancsak magyar nyelvű urbáriumot kapott három magyar-német lakosságú és két német-rác-szláv-magyar vegyes népességű települése a megyének.⁵² Annak ellenére, hogy ekkor nagy számban éltek szláv népcsoportokhoz tartozók, egyetlen szláv nyelvű tabella sem készült. Tisztán szlovák lakosságúként tartottak számon négy települést, magyarok és szlovákok éltek együtt két faluban.⁵³ Rác népessége volt a Duna menti helységeknél, szám szerint háromnak⁵⁴, és magyar-rác lakosság volt ekkorra már Dunapentelelén és Érden, valamint mind a négy nemzetiség együtt élt a fent említett Ercsiben és Adonyban.

A háttérét sajnos nem tudjuk, hogy miért nem minden esetben az adott helységben használt nyelven adták ki az urbáriumokat. Felhő Ibolya szerint⁵⁵, ha az összeírók kifogytak a megfelelő nyelvű nyomtatványokból, akkor más nyelvtől állítottak ki. Ez a megállapítás a német nyelvű 2 község esetében megindokolja a magyarul kiadott urbáriumokat, de semmi esetre sem magyarázza a szlovák, vagy a délszláv nyelvű dokumentumok teljes hiányát. Bár ezt később igyekeztek pótolni a megye vezetői, a helytartótanácsból 1768 februárjában tíz-tíz rác és szlovák nyelvű urbáriumot kértek.⁵⁶

Az 1773-as *Lexicon Locorum*, ami ugyancsak országos jellegű, központi felmérés volt, Fejér megye esetében ugyanazt a 73 községet tartalmazta, mint ahol az úrbéri rendezés megtörtént. Ez a forrásunk a településen élők nemzetisége mellett a népesség vallási összetételét is közli a legtöbb esetben, kivéve azokat a településeket, amelyek nem voltak templomos helyek.⁵⁷

⁴⁵ Pázmánd, Ercsi, Etyek, Gyuró, Ráckeresztúr (korábban szerbek), Tárnok, Tordas.

⁴⁶ Ercsi, Érd, Sós-kút, Tárnok, Dunapentele, Perkáta ide kell még számítanunk Adonyt is, ahol vegyes lakosságról beszél, de ismereteink szerint ortodox vallású délszláv népesség is lakott ott.

⁴⁷ Összesen 56 települést tartalmaz a leírás, illetve Székesfehérvárt.

⁴⁸ 1720-ban a megye egyik felterjesztésében Ercsi, Érd, Adony, Perkáta, Batta, Rácalmás, Pentele, Ráckeresztúr lakosságát rácnak, vagy vándorló idegennek, nem állandó lakosnak jellemzi, akik adóemelés esetén tovább költöznek. Magyarország népessége... 326. old.

⁴⁹ *Felhő* i. m. 21. old.

⁵⁰ Uo. 100. old.

⁵¹ Magyar nyelvű urbáriumot kapott német nemzetiségű települések még: Ondód, Acsa

⁵² Német nyelvű urbáriumot kapott: Balinka, Gúttamási, Isztimér, Kuti, Boglár, Kozma, Nadap, Szár. Magyar-német lakosú települések: Mór, Lovasberény, Etyek. Adony és Ercsi a korábbi és későbbi oszág-leírásokban, mint német-rác-szláv-magyar vegyes népességű helységek szerepelnek.

⁵³ Szlovák települések: Gánt, Pázmánd, Tordas, valamint Sós-kút, aminek korábbi rác lakossága elköltözött és helyükre szlovákok települtek. *Nagy L.* i. m. 89. old. Magyar-szláv népesség élt: Martonvásár, Tárnok. Tárnokra az 1739-es pestisjárvány után telepítettek szlovákokat, a kihalt rác családok helyére. A helyben maradt rác lakosság beolvadt a szlovák többségbe. Uo. 89. old.

⁵⁴ Rácalmás, Perkáta és Batta (Százhalombatta)

⁵⁵ *Felhő* I. i. m. 21. old.

⁵⁶ *Felhő* I. i. m. 105. old.

⁵⁷ Templommal nem rendelkező települések: Gúttamási, Igar, Kuti, Sárkány, Veleg, Gánt, Sárosd, Felcsút, Kuldó Pusztá, Martonvásár.

A következő forrásunk az 1784–87-es népszámlás Fejér megye három járására vonatkozó összesített adatai. Sajnos a települések birtokosának neve és a helység egyházi beosztása hiányzik az összesítésből.⁵⁸ Az összeírás külön veszi számba a keresztény és zsidó lakosságot⁵⁹, de további felekezeti, vagy etnikai adatokat nem nyerhetünk belőle.

Korabinszky német nyelvű ország-lexikonja 1786-ban jelent meg, összesen 85 településről, illetve pusztáról közölt adatokat valamilyen formában. Gyakran az ott élő népesség etnikai hovatartozására, illetve a vallásra vonatkozó adatok is hiányosak, mivel ő is csak a templommal rendelkező felekezeteket jegyezte fel. Az 1796-ban kiadott Vályi András féle országleírásban sokkal több település és lakott hely található. A két fent említett munka közül egyik esetében sem találkozunk Fejér megye népességével kapcsolatos hasonló összefoglaló leírással, mint Bél Mátyásnál. Vályi csupán annyit említ, hogy 179 lakóhely van és egy szabad királyi város Székesfehérvár, amelynek lakói többnyire katolikusok.⁶⁰

Korabinszky műve elején leírta, hogy Fejér megye esetében is Mikoviny Sámuel hagyatékából származó, valamint saját gyűjtésű térképeket használt fel munkája elkészítéséhez.⁶¹ De sem az egyéb forrásokat nem ismertette, sem a munka folyamatát nem írta le olyan részletességgel, mint Vályi András. Utóbbi az előszóban az olvasó elé tárta a felhasznált forrásokat⁶², a második kötet előszavában pedig részletesen leírta, hogy az uralkodó és Helytartótanács rendeleteivel megtámogatva, hogyan fordult több ízben a vármegyékhez, illetve a birtokosokhoz, egyházi személyekhez, hogy tőlük adatokat nyerjen a lexikon elkészítéséhez⁶³, illetve a hibák kijavításához.

Etnikumok és vallások

Szöveges forrásaink fogalomhasználatának vizsgálatánál egy-egy szövegen belül is bizonytalan, vagy tényszerűen értelmezhetetlen kategóriákba ütköztünk pl. kevés, kevert, elegyes, illetve a számszerű adatok hiánya miatt nem tudunk egyértelmű következtetést levonni egy-egy település nemzetiségi, illetve felekezeti összetételének arányaira vonatkozóan. Bél Mátyásnál, ez ritka, csupán két esetben fordult elő ilyen jelző használata az etnikummal kapcsolatban: Ercsi esetében a szerb és német lakosság mellett, kevés magyarról és kevés töről ír, de ennél jóval homályosabb az Adonynál használt vegyes megjelölés, amivel a lakosság kevert etnikai összetételére utalt. Ezek a felületesnek nevezhető információk valószínűleg, nem személyes adatgyűjtés eredményeként kerültek a műbe.

Korabinszky pontos nemzetiség megjelölésekkel dolgozott, de adataiban általában a több mint tíz évvel korábbi Lexicon Locorum adatait ismételte meg, hét pusztánál hozott új információt⁶⁴, ami utalhatott a két forrás keletkezése közötti időszakban történt benépesülésére, ezzel szemben viszont négy

⁵⁸ 175 települést írtak össze, ebből 172 volt lakott. Az egyénekenkénti ház- és családi iverk nem maradtak fenn. A forrást közli: *Móra Magda*: Fejér megye népessége II. József korában. In.: *Farkas Gábor* (szerk.): FMTÉ 5., Szfvár. 1971. 303–323. old.

⁵⁹ Fejér megye 10 településén 1736-os izraelita lakosság összeírása szerint összesen 170 fő élt, ebből 33 volt férfi, akik közül 4 magyarországi, 23 morvaországi származásúnak vallotta magát, 6-an pedig ismeretlen helyről érkeztek. *Magyarország népessége...* 282–283. old., 285. old. 1750-re 195 főre nőtt a számuk. Uo. 489. old. A népszámlálás idejére a megye 55 helységben 1349-en laktak. *Móra M.* i. m. 323. old.

⁶⁰ Vályi i. m. I. köt. A megyét a Székesfehérvári és a Veszprémi Püspökséghez sorolja. Az általa említett 179 lakóhely helyett mintegy 192 helység és pusztá, illetve szállás adatait ismerteti, több települést egy címszó alatt tárgyal pl. Kis- és Nagy Veleg. Illetve vannak falvak, amiket többször is tárgyal, így Falu Battyán, ami kétszer szerepel, vagy Alcsút és Felcsút, amik a Csút név alatt is megtalálhatók és itt az Alcsútra megadott nemzetiségi és vallási adatok eltérnek a korábbiól. Ld. Vályi I. köt. 26. old., 450. old., 670. old. Találkozunk olyan településekkel is melyek a szomszédos megyékhez tartoztak Aka (Veszpr. m.), Nagy- és kis Perit (Veszpr. m.), Tarana (Veszpr. m.), Nagy- és Kis Bellek (Komárom m.). Illetve névváltozat, vagy név elírás miatt ismételt bekerült településsel Vastill, ami Vasztély pusztá megfelelője, illetve Szuko Pákozdi és Velence között, ami Sukrónak felel meg és ezen a néven is szerepel a könyvben.

⁶¹ Korabinszky a Mikoviny hagyatékhoz Erich Fritsch, vagyis Fritsch András Erik nevű tanítványa útján jutott hozzá. *Korabinszky* i. m. 2–3. old. A Lexicon Locorumhoz képest két település esetében van jelentős eltérés a két forrás között az egyik Ercsi, a másik Sósút, mindkét esetben a délszláv gyűjtőnévvel illethető népességgel kapcsolatban.

⁶² Bél Mátyás kéziratát, a Helytartótanács tíz kötetből álló Catastrumját és Korabinszky munkáját. Vályi. i. m. I. köt. Előszó.

⁶³ A nemzetiségre és vallásra vonatkozóan a következő kérdéseket küldte szét: „Magyarok e”, németek e”, vagy tótok, vagy elegyesek Lakosai?”, „Mitsoda Hitben, vagy Vallásban vagynak?”

⁶⁴ Szentgyörgy Pusztá, Szentmiklós (bicskei járás) Pusztá, Vasztél Pusztá, Töbörzsök Pusztá, Pusztavám, Szerccseny Pusztá és Szentágota Pusztá esetében csak felekezeti adatokat közölt.

korábban említett település hiányzik⁶⁵ az adattárából, hat település⁶⁶ esetében pedig eltérő adatot közölt a korábbihoz képest. Vályi András munkájában sokkal több a bizonytalanságra okot adó közlés. A népességgel kapcsolatban 82 esetben közölt adatot, ebből tizenhét helység esetében szerepelt az elegendő⁶⁷ jelző. Ezen belül kilencszer árnyalva: elegendő rác, elegendő magyar stb., de ezek sem sok támpontot adnak számunkra, csupán annyit, hogy több nemzetiség élt együtt. Csak két esetben: Lovasberénynél, ahol elegendő magyar és sváb és Gúttamásnál, ahol elegendő magyar és német lakosságról olvashatunk, tudjuk feloldani ezt a meghatározást. Azt kell mondanunk, hogy a bizonytalanság forrásaként, magát a szerzőt kell megjelölnünk, hiszen adatgyűjtése során a megyei hatóságokhoz intézett kérdéseiben a kevert etnikai viszonyok megjelölésével kapcsolatban ő maga használta ezt a terminust, egyéb pontosításra való felhívás nélkül.⁶⁸

További bizonytalanságot rejtenek az egyes népcsoportok elnevezésének különböző formái, illetve azok használatának következetlen gyakorlata. Bél, mint korábban már utaltunk rá a szlovák lakosság megjelölésére következetesen a tót elnevezést használta⁶⁹, a németek esetében a német népnév szerepelt, csupán egy esetben, Lovasberénynél állt a sváb megjelölése az etnikumnak. Több kérdést vet fel a délszláv népcsoportok megnevezésére szolgáló szerb kifejezés. Érd esetében lehetünk valóban biztosak abban, hogy szerb lakosságról beszélt, ugyanis ennél a településnél az ortodox felekezeti besorolás is szerepelt. Az ugyancsak délszlávok esetében használatos rác gyűjtőnév csak Tárnoknál található meg. A Lexicon Locorum a szlovák (slavonicus) és a német lakosság megnevezésében egységes formát követ és nem is ütközik ellentmondásokba, bár néhány adat további pontosításra szorul például Tárnok esetében, amit szlovák településként szerepeltet, de ahol a magyar és szlovák lakosság élt együtt. Ráckeresztúrnál Bél Mátyás a korábbi szerb lakosság helyére költöző tótokat említett, ezt erősítette meg a Lexicon Locorum slavonica megjelölése, valamint Korabinszky is. Ezzel szemben Nagy Lajos leírta, hogy a jezsuiták engedélyével az 1740-es évek második felében a rác lakosság Sósoktról Ráckeresztúrra költözött.⁷⁰ Ez utóbbit látszik alátámasztani, bár nem konkrét formában Vályi, mikor a település esetében elegendő lakosságról írt, és azoknak vallásával kapcsolatban a „katolikusok és másfélék” jelzőket használta. Ez feltételezésünk szerint megerősíti az ortodox vallású délszláv etnikum jelenlétét a század végén a helységben, de csekély számban. Itt kell rátérnünk a Lexicon Locorumban használatos illyricus meghatározásra, melyet egyaránt használtak a katolikus és az ortodox vallású délszláv népesség megnevezéseként.⁷¹ Korabinszky-nél a szlovák (schlowakisch) és a német (deutsch) megnevezés ismét egyértelmű kategóriát takar, de a délszlávok esetében a Lexicon Locorumhoz hasonlóan az illirisch szó egyaránt használatos volt az ortodox, a katolikus és a görög katolikus vallású népességre is.⁷² Vályi Andrásnál a szlovákok jelölésére a tót, a németekre a német és Lovasberény esetében a sváb kifejezés szerepelt, mint Bél Mátyásnál. A délszláv etnikumra összefoglalóan a rác megnevezést használta, a fentiekhez hasonlóan mind a katolikus, mind az ortodox vallású etnikai csoportoknál.

A vallásfelekezetek megjelölésénél más típusú bizonytalansági tényezők merülnek fel. Bél Mátyásnál szinte az adatközlés teljes hiányába ütközünk.⁷³ Vályinál ismét olyan kategóriákkal találkozunk, mint a másfélék, különbfélék, többfélék, ezek feltételezhetően az adatközlők kevésbé motivált munká-

⁶⁵ Szár, Szentpéter, Szentmiklós (csákvári járás), Szentmihály

⁶⁶ Felesút, Ercsi, Érd, Etyek, Tárnok és Pázmánd

⁶⁷ Csupán elegendő jelző szerepelt Ráckeresztúr, Martonvásár, Sósokút, Adony, Hantos, Kiskezi és Mór esetében. A felsoroláshoz tartozik Giro, ami sem a korábbi, sem a későbbi forrásokban nem ismert település. Alcsút esetében, mint már utaltunk rá két eltérő közlés szerepel egyik esetben magyar református vallású, míg a másik esetben elegendő katolikus népességről írt. Ld. 60. l. ábragyűjtet.

⁶⁸ Ld. 63. l. ábragyűjtet.

⁶⁹ A XVIII. században ugyanis még nem volt hivatalos a „szlovák” népnév. (Szerk.)

⁷⁰ Nagy L. i. m. 89. old.

⁷¹ Százhalombatta és Rácalmás esetében az illyricus megnevezés mellett a vallás megjelölésénél a schismaticus bejegyzést olvashatjuk a görögkeleti vallás megfelelőjeként. Ercsi, Érd és Perkáta lakossága szintén illyricusként szerepel, de katolikus vallásúként. Ez újabb bizonytalansági tényezőt vet fel, mivel jelenthetett katolikus vallású délszlávokat és az uniót esetleg elfogadó unitus szerbeket is.

⁷² Rácalmás esetében ortodox, Perkáta esetében katolikus és Százhalombatta esetében a görög katolikus jelölés szerepel a lexikonban, mint korábban már utaltunk rá ez a templommal rendelkező felekezeteket jelentette.

⁷³ Csupán Érdnél olvashatunk ortodox vallásról és Cecénél található meg a katolikus vallású lakosság megnevezése.

jának köszönhetőek.⁷⁴ Mégis Vályi adja a legárnyaltabb képet a települések vallási összetételéről. Némely esetben kiegészítéssel, pontosítással szolgál, például Perkátánál, ahol a korábbiakban illír katolikus népesség szerepelt. A templom épület alapján, Vályinál ezzel szemben magyar és rác lakosság olvasható, akik katolikusok és óhitűek, vagyis az ortodox vallás követői. Más esetben az esetleges időközbeni változást dokumentálta: Százhalombatta, Adony vagy Rácalmás esetében, ahol az esetleges további népmozgások, vagy a vallásváltoztatás miatt a katolikus lakosság száma megnőtt a korábbi ortodox lakossághoz képest. De az időbeli változások mellett felmerülhet az adatközlők szándékos, vagy kevésbé szándékos tévedése is, nemcsak a görögkeleti, hanem a református vallásúakkal szemben, így Inota, Sárkeresztúr, Kiskeszi és Sukoró esetében.⁷⁵ Végleges válaszokat csak a települések népesedéstörténeti vizsgálata után adhatunk arra a felvetésre, hogy a lakosság kicserélődéséről, áttéréséről, vagy a tények szándékos megmásításáról volt e szó.

A vallásfelekezeti hovatartozás pontos meghatározása, elhatárolása, két szempontból is nagyon fontos, hiszen egyrészt: „...a mélyen átélt vallásos hit közösségformáló és megtartó erkölcsi normarendszere viszonylag stabil és egyedileg sajátos anyagi, szociális és szellemi kulturális egységet alakított ki. Sőt inkább kultúrákat, mert egyazon nyelvi közegen belül is eltérő életmód-, illetve mentalitásminták honosodtak meg a tartósan különböző vallási hatásokra...” másrészt biztosabbá teheti a nemzetiségi-nyelvi csoportok körülhatárolását.⁷⁶

Ami a forrásokból kimaradt

A forrásokat vizsgálva a legszembeötlőbb a zsidóságra vonatkozó adatok hiánya. Az 1736-os izraelita népesség összeírásakor Fejér megye tíz településén⁷⁷ 170 főt⁷⁸, 1750-ben 195 főt⁷⁹ írtak össze. Az 1784-es népszámláláskor az 1349 főnyi zsidó lakosság 55 településen oszlott meg a megye 172 lakott településéből. A század első harmadában legnagyobb számban a megye középső részén a Velencei tónál fekvő Lovasberényben éltek a Cziráky család birtokán. A század utolsó harmadában a megye nyugati részére, a sármelléki járás területére költöztek be a legtöbben.⁸⁰ Sem Bél Mátyás, sem Korabinszky országleírása nem szól róluk, csupán a fent említett népesség összeírások adtak számot itt létükről. Vályi munkája is csupán négy településnél említi a izraelita vallást Mór, Martonvásár, Velence és Zámoly esetében. Az 1784-es számadatok alapján Mór mezővárosában viszonylag nagyszámú zsidó népesség élt, ezzel szemben az utóbbi három település esetén csupán pár fő.⁸¹ A két forrás keletkezése közt eltelt tíz évben az arányokban bekövetkezett esetleges változások további kutatásokat igényelnek. De a rendelkezésre álló adatokból ítélve mégis érdekes, hogy egyes adatközlők említésre méltónak találták a csekély számú ott élő zsidó lakosságot is, ellentétben azzal, hogy például Lovasberény, vagy Felcsút⁸² nagyobb közösségéről nem esett szó.

⁷⁴ Katolikus és másfélék: Ráckeresztúr, Kulcs, Pákozdi; különbfélék: Kuti, Szentpéter (bicskei járás), többfélék: Vajal. Bár mint korábban utaltunk rá a Lexicon Locorum és Korabinszky esetében csak a templommal rendelkező felekezetek szerepeltek, ami pontatlanságokhoz, illetve hiányokhoz vezetett. Így a már említett Sósút esetében ahonnan a rácok elköltöztek az 1740-es években és helyükre katolikus szlovákok települtek, de Korabinszkyénél ortodox templom szerepel (griechisch nicht unire). Vagy Dunapentele esetében ahol a Lexicon Locorum és Korabinszky is magyar lakosságot, és katolikus és ortodox templomot említ, ez utóbbi esetben az etnikai és vallási hovatartozást Vályi András enciklopédiája is megerősíti.

⁷⁵ A felsorolt települések mindegyike esetében a korábbi magyar református lakosságról Vályinál magyar katolikus, Kiskeszi esetében elegendő katolikus népességről írt.

⁷⁶ *Bán Péter* i. m. 286. old.

⁷⁷ Acsa (8 fő), Bodajk (4 fő), Csurgó (4 fő), Felcsút (4 fő), Nádasdladány (14 fő), Lovasberény (95 fő), Mór (27 fő), Szár (4 fő), Iszkaszentgyörgy (3 fő) és Velence (7 fő). Magyarország népessége...285. old.

⁷⁸ A 170 főből 33 volt férfi, akik közül 4 magyarországi, 23 morvaországi volt és 6-an ismeretlen helyről származtak. Uo. 282–283. old.

⁷⁹ Uo. 489. old.

⁸⁰ 1736-ban a Sármelléki járás 5 településén 52 fő, a Csákvári járás 3 településén 110 fő, ebből Lovasberényben 95 fő és a Bicskei járás 2 településén 8 fő izraelita vallású élt. 1784-ben a Sármelléki járás 26 településén 593 fő, Csákvári járás 14 településén 492 fő, ebből Lovasberényben 402 fő és a Bicskei járás területén 15 helyiségben 264 fő zsidó lakott.

⁸¹ Az 1784-es népszámlálás adatai alapján a zsidó lakosság aránya Mórban az összlakosság 2,9 %-a, Martonvásáriban 1%, Velence és Zámoly esetén csak 0,58 illetve 0,51% volt.

⁸² Lovasberényben 1784-ben a zsidóság aránya az összlakossághoz képest 15,59%, Felcsúton 7,2% volt.

A másik etnikum, amiről a forrásaink nem beszélnek: a cigányság. Fejér megyei történetükre vonatkozó adatokat Heiczinger János dolgozta fel tanulmányában.⁸³ Az oszmán hódítók kiűzése után 1690. áprilisában a budai kamarai adminisztráció az igazgatása alá került Székesfehérvár városából kiltította a cigányokat.⁸⁴ I. József 1710-ben még szankciókkal fenyegette azokat a vendéglősöket, akik szállást adnak nekik, III. Károly uralkodása alatt az augsburgi rendeleteket⁸⁵ vezette be rájuk vonatkozóan.⁸⁶ Mária Terézia 1758-ban visszautalt erre a rendeletre, de megengedte a földesurak számára a letelepítésüket. A számukra vonatkozó első összeírásokból, az 1783–84-es katonai évre vonatkozó bicskei, csákvári és sármelléki járáások szolgabírói jelentéseiből és az 1785. esztendő első feléről készült országos kimutatásnak a megyére vonatkozó számadatainak összevetéséből, Heiczinger által összeállított adattárból kiderült, hogy 198 család és 13 özvegyasszony élt a megye 64 településén, valamint egy családban lakott Székesfehérváron.⁸⁷

Összegzés

Munkánk során eltérő céllal készült forrásokat igyekeztünk összevetni, a megye népességi viszonyai vizsgálatának szándékával. Forrásértékük megbecslésekor ezért igen fontos volt a keletkezési körülmények értékelése. A vizsgált század folyamán az idő előrehaladtával az uralkodók által elrendelt, központi kormányzati szervek által készített kútfőink egyre részletesebbek és pontosabbak lettek, de adataik javarészt számszerű volta miatt másik forrástípusunkkal, a magán kezdeményezésekből született országleírásokkal nehezen voltak egybevetendők. A másik fontos lépés a munkák készítőinek a területről szerzett információi mélységének és minőségének feltárására irányuló kísérletünk volt. Láthattuk némely esetben egy szövegen belül is ellentétes beszámolókat olvashattunk. Szöveges leírásaink szerzői sok nehézségbe ütköztek az adatgyűjtés folyamán, személyes tapasztalataik, illetve a másoktól beszerezett adataik arányát nehéz volt megbecsülnünk, kivéve egy-egy rendelkezésünkre álló helytörténeti forrással való összevetés esetén.

Térképre vetítve a század eleji összeírásokban szereplő településeket, két éles határvonal rajzolódott ki az egyik észak-déli irányban szeli ketté a megyét a Dunával párhuzamosan futó hadi út mentén, a másik pedig észak-kelet–dél-nyugat irányban a Velencei-tó déli partjának vonalában. A megye keleti felén és Velencei-tótól délre a településhálózat megritkulásával hatalmas lakatlan területek jöttek létre, különösen igaz ez a megye területének déli egyharmadára. A megye déli falvainak újratelepülése után is nagy kiterjedésű faluhatárok voltak a jellemzők.

A további etnikai, vallási adatok térképes ábrázolása érdekes időbeli metszetet adott számunkra, illetve segítette a forrásainkról kapott benyomások további finomítását. A hódoltság nem csak a lélekszámban és anyagi értelemben mérhető veszteségben, hanem nemzetiségi és kulturális viszonyokban is gyökeres változásokat hozott. A vizsgált kútfők közül a megye népességének etnikai hovatartozását Bél Mátyás próbálta meg feltárni először. A műve alapján kirajzolódó kép szerint a XVIII. század első felében a Duna menti településeken maradt csak meg a rác, illetve szerb népesség, és korábban a megye déli részén lévő településeiket a felszabadító háborúk, illetve a Rákóczi-szabadságharc eredményeként elhagyták. A megye észak-keleti területein szlovák lakosság telepedett meg, és a németység a megye északi részén, főként a Vértes hegységben talált helyet a maga számára. A többi vizsgált forrásunk is jellemzően ezeket a letelepedési tendenciákat mutatta, természetesen kisebb, a fentiekben említett eltérésekkel. De mivel Bél nemigen írt a lakosság vallásfelekezeti hovatartozásáról, ezért művéből kiindulva nehezen tudtuk volna megítélni milyen vallási környezetbe is érkeztek a betelepülők.

A törökökhez mérleghez hozzátartozik a reformáció terjedése is. Mivel a tárgyalt század említett forrásai közül csak 1773-tól nyerhetünk vallásfelekezeti adatokat, ezért a megelőző időszakra vonatkozóan a következő vizsgálandó forráscsoportként az egyházlátogatási jegyzőkönyveket kell megjelöl-

⁸³ Heiczinger János: Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról. In.: Farkas Gábor (szerk): Fejér megyei történeti évkönyv 12., Székesfehérvár, 1978. 153–251. old.

⁸⁴ Uo. 174. old.

⁸⁵ "Az 1551. évi augsburgi birodalmi gyűlés elrendeli, hogy a törököknek nyújtott kémszolgálatok miatt a cigányok a birodalom területét három hónapon belül hagyják el, számukra menlevél ki nem állítható, a meglévő menlevelek pedig azonnal érvényüket veszítik, az elfogott cigányokat pedig helyben fel kell koncolni." *Póczik Szilveszter*: Cigányok és idegenek, Miskolc 1999. 21. old.

⁸⁶ Uo. 175. old.

⁸⁷ Uo. 187. old. A településekre vonatkozó névszerinti adattár: uo. 240–250. old.

nünk.⁸⁸ Reményeink szerint ezek értékes népesedéstörténeti és demográfiai adatokkal szolgálnak majd a számunkra, valamint annak a lehetőségével, hogy kiegészítésül és kontrollként használhatjuk a fentiekben tárgyalt kutatási anyag esetében. Illetve, hogy közelebb juthatunk olyan kérdések megvilágításához, mint például a katolikus vallás térnyerésének folyamata, és az esetleges vallás váltás kérdése, vagy az asszimilációs jelenségek vizsgálata.

Teljes mértékben ennek a feltárásnak a befejezésére akkor lesz lehetőségünk, ha kutatásaink során a megye településeire vonatkozó egyéb népességi és településtörténeti adatokat egybe vethetjük adatyűjtésünk eddigi eredményeivel. Tehát az időbeli és térbeli folyamatok vizsgálatánál a fenti adatok mindenképpen finomításra, pontosításra szorulnak. Így azt kell mondanunk, hogy kísérletünk eddigi hozadéka azt mutatja, hogy forrásaink csak a változások nagyvonalú irányait mutatják meg számunkra és akár csupán egyetlen forrás kiragadása is, elhamarkodott következtetések levonásához vezethet a XVIII. századi Fejér megye népességével kapcsolatban.

Kovács Adrienn

A cseszneki vár cigányainak szabadalomlevelei

1675–1740

Az utókor számára érdekes és tanulságos levélsorozatot közölt Thaly Kálmán¹ 1884-ben a Történelmi Tár című kiadványban a Veszprém megyei cseszneki vár cigányairól. Alcíme a következő: Czigány-diplomák a gr. Esterházy-család levéltárából.² Cigánydiplomának nevezi a közlő a szabadalomlevelet. Már ez utóbbi is elavult szó nyelvünkben. Egy olyan nyílt (nem lezárt) okirat, amely a szabad mozgást biztosító jogot tartalmazta. Tulajdonosaik mindig magukkal hordták, s felmutatásával igazolták ezt a fajta kiváltságukat. A kilenc dokumentum bemutatása elé bevezetőt is írt a történetíró tudós, amely már önmagában is külön nyelvtörténeti forrás lehetne, mivel azóta 125 év telt el.

Ennek első részében a magyarországi cigányok életmódját mutatja be, valamint azt, hogy mivel foglalatalkodtak a XIX. század végén. Ezek közé tartoztak olyanok, mint a *teknővájás*, *kengyelfutás* (az ura hintaja előtt futó szolgál; kísérő), *pecérség* (sintér, gyepmester), *eszakabakészítés* (csónakok, teknők összeszorítására készített, kéthegyű, lapos vaskapocs), *vályogvetés*, *miskárolás* (ivartalanítás, herélés), *kupeckedés* (kereskedés) stb. Asszonyaik *kuruzslással*, *jövendőmondással* foglalkoztak. A jelesebb (ügyesebb) cigányok közt főként a várakban és környékükön többen a fémek megmunkálását végezték, őket *csiszároknak* (kardot élesítő mester), *fegyverkovácsoknak* nevezték. Értettek egyéb fegyverek javításához, tisztításához, tüzszerszámok készítéséhez is.

A második részben az oltalomlevelek íróiról, az Esterházy családtagokról és magáról Csesznek váráról ír röviden.³

A Bakony egyik magaslatán álló, XIII. századi eredetű vár a XVII–XVIII. században a gróf (később herceg) Esterházy család tulajdonában volt. A sziklákra épített egykori erődítményt a XVIII. század közepén barokk kastéllá alakították át a család tagjai. Ismert, hogy a főúri család 1780-ban elköltözött, mivel az ország nyugati részén több, jóval kényelmesebb kastéllal rendelkeztek. Ezután csupán gazdasági szerepet töltött be az épület, és csak a szolgaszemélyzet használta a helyiségeket. Harminc évvel később, 1810-ben egy földrengés rongálta meg, majd 1820-ban pedig villámcsapás gyújtotta föl az épületet. Ekkor végképp lakhatatlanná vált, többé nem is állították helyre, ezért fokozatosan tönkrement, rommá vált.

⁸⁸ Jelenleg a római katolikus egyházi jegyzőkönyvek közül az 1746–47 folyamán Padányi Bíró Márton veszprémi püspök, és az 1778-as székesfehérvári egyházmegyében Séllyei Nagy Ignác püspök által lefolytatott püspöki vizitáció jegyzőkönyveinek feldolgozása folyik.

¹ Thaly Kálmán (1839–1909) történetíró, költő és politikus, az MTA tagja volt.

² A cseszneki vár cigányai. Történelmi Tár. 1884. 568–578. old.

³ Uo. 568–570. old.